

УДК 334.72-021.387:631.115.11:005.42

Степура Л.О.,
пошукач¹,

Білоцерківський національний аграрний університет

НЕФОРМАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЯК ОСНОВА СТІЙКОСТІ СІЛЬСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА

Постановка проблеми. Поділ економіки на офіційну, тіньову і кримінальну набув певного обґрунтування. Залишимо поза увагою дефініції і причини цього явища, адже це блискуче зробив Теодор Шанін із співавторами у книзі “Неформальна економіка”. Зазначимо лише, що особисті селянські господарства найяскравіше демонструють соціально-економічні відносини саме в рамках неформальної економіки, для якої, за визначенням Т. Шаніна, характерні: націленість на виживання й забезпечення зайнятості, а не на максимізацію доходів і накопичення капіталу; гнучкість і множина способів працевлаштування; трудомісткість праці та високий ступінь невизначеності її результатів; “незахищена” праця; використання сімейних і місцевих ресурсів; відносини, засновані на довірі, а не на формальних угодах; спорідненість, сусідство і етнічність як основа економічних відносин; незареєстроване підприємництво, уникнення відносин з державою; інтеграція легальних, нелегальних і кримінальних видів діяльності, націлених на виживання; культура убогості в побуті [1, с. 265].

Викладене важливе для розуміння селянської неформальної економіки на прикладі функціонування особистих селянських господарств (ОСГ), з урахуванням нашого сьогодення. Спираючись на ці ідеї, необхідно висвітлити моменти неформальної економіки як логіки виживання. Але “виживання” не тільки в сенсі існування на гранично елементарному рівні, де людина бореться за себе і близьких, як за елементи живої природи, а й у сенсі “існування заради життя”, логіки її щоденного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічних аспектів розвитку підсобних господарств сільського населення приділялася достатньо велика увага в працях Ю.С. Баландіна, І.Ф. Баланюка, Л.М. Гутко, В.С. Дієсперова, М.В. Додонової, Ф.В. Зінов'єва, З.І. Калугіної, П.М. Макаренка, Н.П. Макарова, М.І. Маліка, Л.Ю. Мельника, Л.І. Михайлової, Л.В. Никифорова, Д.К. Прейгера, П.Т. Саблука, М.І. Туган-Барановського, О.В. Чаянова, Л.О. Шепотько, Г.І. Шмельова, О.М. Шпичака. Але їхні дослідження були спрямовані на дослідження особистих селянських господарств, як суб'єкта “офіційних” економічних відносин.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень функціонування неформальних зв'язків в сільському співтоваристві як основи його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо розглянути більш детально природу ОСГ, як виду діяльності сільських домогосподарств, то чітко простежуються риси, які характерні для парцелярних господарств:

- залежність від природних умов;
- використання ручної праці та примітивних засобів виробництва;
- обмеженість поділу праці рамками сімейної кооперації;
- натурально-споживчий характер;
- універсальність і органічне поєднання землеробства і домашньої промисловості.

Аналізуючи стан функціонування аграрного сектору деяких країн Азії, для яких характерна наявність рис парцелярних господарств, Дж. Скотт відзначив, що запобігання голоду – це головний повсякденний соціальний ідеал будь-якого традиційного співтовариства.

Саме страх перед голодом став причиною багатьох особливостей технічної, соціальної й етичної організації сільського товариства. Скотт метафорично пояснює економічну ситуацію більшості традиційних суспільств до другої половини ХХ століття: “...Є райони, в яких положення сільського населення нагадує положення людини, що весь час стоїть по шию у воді, коли легкої хвилі досить, щоб вона захлинулася” [2, с. 77]. У такій ситуації селянин понад усе прагне уникнути ризику; при цьому підприємницький азарт, спроби політичної організації відходять у традиційних співтовариствах на другий план. Принцип “головне — вижити” превалює абсолютно. Дивні, на перший погляд, події в сільському житті виявляються продуманими формами елементарного соціально-економічного перестрашування. Розглядаючи це, Скотт посилається на класичне твердження Карла Поланьї: “Відсутність загрози індивідуального голоду в певному значенні робить архаїчне суспільство гуманнішим порівняно з ринковою економікою, але в той же час економічно менш ефективним” [3].

¹ Науковий керівник: Варченко О.М. – д.е.н., професор

Повсякденні особливості економічної поведінки сільських жителів, тяжко зрозумілі з погляду класичної економічної теорії, Дж. Скотт, спираючись на історико-соціологічні дослідження Карла Поланьї, Олександра Чаянова і Елва П. Томпсона, пояснює у власній концепції етики існування або виживання. Скотт формулює кілька правил традиційного сільського виживання: селянська схильність до традиційних форм аграрного існування є прагнення звести до мінімуму ризик голоду в разі загибелі врожаю. Лише за наявності твердих гарантій від ризику селяни згодні на інновації.

«Я прагну показати, – наголошував Дж. Скотт, – яким чином страх перед голодом пояснює багато особливостей технічної, соціальної і моральної організації селянського суспільства, які без цього зрозуміти неможливо» [2].

Стратегія “виживання” особистих селянських господарств передбачає, що селяни уникають будь-якого ризику й прагнуть усіма зусиллями забезпечити стабільність свого існування. Перший принцип безпеки – мінімізувати можливості катастрофи, але не максимізувати середні доходи. Ще наприкінці XIX століття К. Маркс, аналізуючи генезис капіталістичної земельної ренти, вказував на значні відмінності парцелярного селянського господарства від капіталістичного землеробства, стверджуючи, що в цьому парцелярному господарстві: «производство... в очень большой мере удовлетворяет собственным потребностям и совершенно независимо от регулирования общей нормой прибыли» [4, с. 123]. Це перегукується з теорією “трудового селянського господарства” і дуже актуальне для періодів радянської й пострадянської історії, які неодноразово ставили селянську родину на межу виживання. Завдання такої економіки – дати можливість вижити всім. На це були націлені інституції громади, що реалізуватимуть механізми перерозподілу, допомоги й обміну (між родинами, усередині сільської громади, у відносинах із представниками влади), принципи моральності й поваги стосовно тих, що надають безоплатно свої ресурси. Одержуючи таку допомогу (від іншої родини, від громади, від влади, від держави), родина стає зобов'язаною, бо потрібно “оплатити” цю допомогу в майбутньому. Допомога родині, зроблена селом, стає товаром (аналогічно грошам, які банк повертає до себе згодом) і зобов'язує її нести трудову повинність стосовно сільської громади. Той же механізм діє у відносинах між родиною – благодійником, між родиною й державою (при одержанні державних субсидій). Етика виживання – це нормативне моральне поняття, що закладене як принцип у структуру внутрішньосільського обміну, соціального вибору ефективніших систем оренди землі та положення стосовно оподаткування.

Зокрема, у дослідженнях О. Фадеєвої обґрунтовується підхід, що розглядає кожне домогосподарство як окремий елемент. Такі методологічні підходи дозволили одержати й обґрунтувати висновки про те, що “...грошовий капітал, створений сільською родиною, найчастіше не спрямовується на розширення виробництва, на відкриття свого бізнесу, а значить, не стає частиною капіталістичного розвитку. Родина вирішує більше “людські” проблеми й вкладає ресурси, накопичені важкою працею, у своїх дітей, не завжди розраховуючи на відшкодування цих витрат у майбутньому. Подібна економічна нерациональність – суть нинішньої селянської економіки” [5]. Ці висновки підтверджує Р.Е. Прауст: “Давно відмічено зарубіжними і вітчизняними дослідниками висока в порівнянні із сільськогосподарськими підприємствами ступінь виживання сімейних господарств в екстремальних умовах і консерватизм більшості їхніх власників відносно будь-яких нововведень, пов'язаних з ростом виробничих витрат, визначаються, у першу чергу, внутрішнім механізмом формування й розподілу кінцевого продукту (доходу), що штовхає членів сімейного господарства до високої самоексплуатації, зовсім незрозумілої для найманої праці в ринковій економіці” [6].

Специфічність, деякою мірою, унікальність сімейної економіки полягає в тому, що вона не завжди керується міркуваннями економічної ефективності й вигоди. Вища мета для неї – забезпечити матеріальний і соціальний добробут родини в цілому або її окремих членів. Це означає досягнення родиною певного життєвого стандарту згідно з її життєвими планами і можливостями (ведення домашнього господарства, підтримка здоров'я і створення умов для відпочинку – “фізичне відтворення” родини), забезпечення умов для виховання дітей, створення можливостей для реалізації професійних прагнень членів родини, підтримка їхніх зусиль для досягнення певного статусу в різних ієрархічних структурах суспільства, підтримка соціальних зв'язків сім'ї – дружніх, сусідських, родинних. При цьому сімейні цілі підпорядковуються певній ієрархії: існують завдання глобальні і наявна визначена система принципів, якими родина керується в різних ситуаціях, наприклад, при виборі товарів (подешевше або якісніше) чи виборі способу дошкільного виховання дітей.

Економічні цілі родини часто не відносяться до первинних. Вони підпорядковуються потребам внутрішньосімейного добробуту (не тільки матеріального) і є цілями інструментальними. Таким чином, економічну поведінку родини можна розглядати як засіб досягнення цілей соціальних. Залежно від того, до якої цілеспрямованої установки (яка може бути виражена й комбінацією різних цілей) прагне родина, вона робить певний вибір при розв'язанні ключових економічних проблем. Це стосується питань поділу праці членів родини й вибору ними певної системи сімейної зайнятості (як у межах родини, так і на локальному ринку праці), способів і джерел одержання сімейних доходів, які доповнюються виплатами з державної системи соціального захисту й міжсімейної допомоги, реалізації отриманих доходів, у тому числі їх перерозподілу на користь інших родин або в інших цілях [7].

Особисте селянське господарство здатне адаптуватися до будь-яких умов. Це своєрідна форма аграрного виробництва, що є базовою одиницею економіко-виробничих відносин, від якої повністю залежить, які виробничі відносини на даному історичному проміжку часу знайдуть підтримку і розуміння в аграрному секторі будь-якої держави. Його не слід ототожнювати з домашнім господарством або сімейним кооперативом. Це мобільне дрібнотоварне виробництво, здатне трансформуватися під будь-які форми відносин через свій незначний обсяг і невисокий рівень механізації. Тут взаємини знаходяться не у сфері виробничих, а в сфері соціально-психологічних відносин, де основу всьому визначає становлення до землі, те, як її сприймає людина в даний період часу. Примітивізм аграрно-виробничих відносин, у даному випадку, слугує за гарант збереження життєздатності виробництва, оскільки конкуренція йому не притаманна.

На сьогодні, за даними обстежень сільських домогосподарств органами статистики України, основними каналами надходження матеріальних ресурсів є торговельна мережа і односельчани, які за наявності сільськогосподарських механізмів надають відповідні послуги.

Разом із тим, статистична інформація не відображає ще один бік виробництва рослинницької продукції в особистих селянських господарствах – це величину ресурсів, що надходять через неформальні зв'язки, використовуючи так звану міжсімейну мережу. За нашими спостереженнями, цими зв'язками наповнюються до 75% ресурсів, які використовуються у процесі виробництва рослинницької продукції.

Насамперед це стосується проблеми забезпечення посадковим матеріалом та допомога з обробітку земельної ділянки. Хоча задіюються в такому випадку в основному обміни. При цьому необхідно виділити:

– прямі обміни, коли сільські сім'ї, допомагаючи одна одній, домовляються між собою за певний еквівалент обміну одного продукту на інший (чи на такий же, але який буде наданий в пізніші строки, або на послугу і встановлюються терміни завершення обміну);

– непрямі обміни, які розтягнуті в часі, коли такі договори “не укладаються”, але сторони впевнені, що в майбутньому буде надана інша допомога. В даному випадку не фіксуються ні еквівалент, ні термін повернення. Слід зазначити, що як у першому, так і в другому випадках міжсімейні обміни стають можливими завдяки взаємній довірі сторін, які вступають в ті чи інші відносини.

Гарантія стійкості забезпечує також кооперація зусиль і засобів різних сімей у виконанні тієї чи іншої операції, пов'язаної з їх сімейними господарствами, чи почергова праця в господарстві кожної родини. Тут може йтися про пайову участь у придбанні засобів праці, про залучення рідних і знайомих для проведення сільськогосподарських робіт, у першу чергу копання картоплі, вивезення на присадну ділянку гною, підгортання картоплі.

Економічну основу неформальних взаємовідносин проілюструємо на прикладі безоплатної передачі молока і молокопродуктів особам, з якими приватний товаровиробник перебуває в родинних стосунках. Як свідчать дані соціологічного обстеження, 85% потреби у молоці та молокопродуктах міських жителів, які мають родичів у селі, покриваються за рахунок виробництва молока в особистому селянському господарстві. У статистичних збірниках і наукових роботах це молоко необґрунтовано відносять до власного споживання товаровиробника, чим завищується рівень товарності. Так, 80% опитаних приватників вказали, що вони безкоштовно передають молоко своїм родичам.

На перший погляд, це збиткове для селян-товаровиробників, оскільки покупець не оплачує навіть транспортних витрат. Проте реалізацію молока таким каналом, як свідчать результати досліджень, можна назвати умовно “збитковою”. Міські жителі беруть участь у найбільш трудомістких виробничих процесах: заготівля кормів, садіння, догляд і збирання врожаю сільськогосподарських культур тощо, хоча, на їхню думку, вигідніше купити молоко, ніж його одержати безоплатно.

Наведемо розрахунки, які базуються на реальних фактах діяльності одного з приватних господарств Хмельницької області станом на 2016 р., власник якого щотижня протягом 7 місяців на рік безоплатно передає міським родичам 30 л молока (для розрахунку прийmemo ціну 6 грн/л). Отже, загальна вартість безоплатно переданого молока дорівнює 5040 грн. Міські родичі (2 особи) за це допомагають садити та збирати врожай (на що витрачають близько 15 календарних днів кожен), заготовляти корми – 8 днів (вартість 1 дня роботи найманого працівника – 150 грн без харчування). Тобто вартість послуг міських родичів становитиме 6900 грн.

Основною причиною, яка змушує їх користуватися цим каналом надходження молока, є висока його якість та родинні зв'язки, які не можуть бути економічно обраховані. Крім того, бажання гарантовано споживати якісне молоко змушує заможніших міських жителів домовлятися з приватними товаровиробниками про реалізацію молока безпосередньо за місцем проживання, що здійснюють лише приміські товаровиробники. Переваги полягають в наступному: значно вищий рівень цін в порівнянні з іншими каналами збуту; затрачений час зводиться до мінімуму; гарантований збут молокопродуктів.

Особливу увагу слід приділити реалізації молока фізичним особам в обмін на корми для сільськогосподарських тварин. У цьому разі відбувається звичайна товарообмінна операція,

особливість якої полягає у вартісному наповненні того чи іншого товару. Вартість молока і корму визначається з урахуванням ціни корму і молока на момент укладання угоди. Проте сторони не мають права коригувати суму угоди внаслідок зміни ціни на товари обміну – в даному випадку молоко і корм, так само, як і у великому бізнесі укладену угоду не може бути змінено.

Особисте селянське господарство постійно шукає (і знаходить) способи вирішення своїх ринкових проблем (купівля, збут, отримання і надання послуг) – шляхом кооперації з іншими сільськими домогосподарствами, як сусідськими, так і за межами села. Цей господарсько-економічний і соціальний контур можна умовно назвати “міждворовою кооперативною мережею”. У межах такої мережі відбувається систематичний обмін (як правило, натуральний, але іноді і все частіше – грошовий) продуктами, послугами, працею, майстерністю. Не маючи можливості вийти на вільний ринок зі своєю продукцією, ОСГ організують “експолярні” ринки продукції та праці. У межах таких ринків діють перш за все неформальні, юридично не оформлені зв’язки. Достатньо простої домовленості, щоб обмін відбувся [8].

На нашу думку, цей механізм органічно властивий селянським домогосподарствам, що перебувають у тісному зв’язку між собою та з сільською соціально-територіальною спільнотою. І якщо представники великого господарства у відповідь на прохання селян про допомогу (у формі кредитування, продажу молодняка, виділення будівельних матеріалів) нині майже систематично відмовляють, то відносини усередині “кооперативної мережі” абсолютно інші. Допомога і взаємодопомога – у дрібних, але достатніх для суб’єктів масштабах – систематично здійснюється, що є характерною рисою стратегії “виживання”.

Це вважається достатньо надійною соціальною базою для того, щоб почати (на жаль, з великим історичним запізненням) допомагати сільськогосподарській спеціалізації сільських домогосподарств, що призведе до вертикальної кооперації останніх. Слід зазначити, що програма такої допомоги не може бути універсальною і такою, що не враховує господарські та соціальні традиції сільськогосподарських регіонів і мікрорегіонів України.

Висновки з проведеного дослідження. Міжсімейна мережа не розрахована на одноразове використання. Численні неформальні звернення людей один до одного замість безособистої схеми “купив-продав” забезпечує стабільність відносин і контактів, яка недоступна мінливому та хиткому за своєю природою вільному ринку. Як важлива характеристика “міжсімейної мережі” виступає відсутність прагнення до точно підрахованої економічної еквівалентності обмінів. Хоча соціально-культурна система спілкування й родинні зв’язки значною мірою підпорядковані механізмам відшкодування. Діє принцип “якщо ти комусь, то це обов’язково буде “оплачено”, тобто відбудеться “розрахунок” – допомогою у майбутньому, чи добрим відношенням і визнанням”. Досить важливим залишається фактор ризику, надто актуальний в кризовому суспільстві. Сільська родина намагається управляти такими ризиками, вимушена “розкидати” свою мережу як можна ширше, заручившись підтримкою багатьох людей в умовах непередбачених обставин. Таким чином формується відповідний механізм взаємного страхування на випадок невиконання окремими учасниками своїх неформальних обов’язків у системі міжсімейних відносин.

Бібліографічний список

1. Шанин Т. Неформальная экономика / Т. Шанин // Вопросы философии.– 1990. – №. 8. – С. 114–128.
2. Джеймс Скотт. Благими намерениями государства. Почему и как проваливались проекты улучшения условий человеческой жизни. Пер. с английского Э.Н. Гусинского, Ю.И. Турчаниновой / Джеймс Скотт. – М. : Университетская книга, 2005. – 568 с.
3. Полань К. Два значения термина «экономический»/ К. Полань // Неформальная экономика: Россия и мир / [под ред. Т. Шанина]. – М. : Логос, 1999. – С. 505–513.
4. Маркс К. Происхождение семьи, частной собственности и государства / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения. – М. : Политиздат, 1987. – Т. 6. – С. 115-162.
5. Фадеева О.П. Сельские сообщества и хозяйственные уклады: от выживания к развитию / О.П. Фадеева; под ред. З.И. Калугиной. – Новосибирск : ИЗОПП СО РАН, 2015. – 264 с.
6. Прауст Р.Э. Апология и проблематика семейного сельского хозяйства / Р.Э. Прауст. – М. : ВИАПИ им. А.А. Никонова, 2008. – 264 с.
7. Збарський В.К. Особисті селянські господарства - основа формування малого підприємництва на селі: наук. доп. / В. К. Збарський. – К. : [б. и.], 2011. – 104 с.
8. Войнич Л.Й. Економічна стійкість молочного скотарства особистих селянських господарств: монографія / Л. Й. Войнич. – Львів : Укр. бестселер, 2014. – 179 с.

Бібліографічний список

1. Shanin, T. (1990), “Informal economy”, *Voprosy filosofii*, no. 8, pp. 114–128.

2. Scott, James C. (2005), *Blagimi namereniyami gosudarstva. Pochemu i kak provalivalis' proyekty uluchsheniya usloviy chelovecheskoy zhizni* [Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed], trans. from English E.N. Gusinskogo, Yu.I. Turchaninovy, Universitetskaya kniga, Moscow, Russia, 568 p.
3. Polanyi, K. (1999), "Two meanings of the term "economic"", *Informal Economy: Russia and the World*, Logos, Moscow, Russia, pp. 505–513.
4. Marx, K. and Engels, F. (1987), *Proiskhozhdeniye semi, chastnoy sobstvennosti i gosudarstva* [The origin of the family, private property and the state], Sochineniya, Politizdat, Moscow, Russia, Vol. 6, pp. 115-162.
5. Fadeyeva, O.P. (2015), *Selskiye soobshchestva i khozyaystvennyye układy: ot vyzhivaniya k razvitiyu* [Rural communities and economic structures: from survival to development], IEOPP SO RAN, Novosibirsk, Russia, 264 p.
6. Praust, R.E. (2008), *Apologiya i problematika semeynogo selskogo khozyaystva* [Apology and problems of family agriculture], VIAPi im. A.A. Nikonova, Moscow, Russia, 264 p.
7. Zbarskyi, V.K. (2011), *Osobysti selianski hospodarstva - osnova formuvannia maloho pidpriemnytstva na seli* [Personal peasant farms - the basis for the formation of small entrepreneurship in the village], Kyiv, Ukraine, 104 p.
8. Voynycha, L.I. (2014), *Ekonomichna stiikest molochnoho skotarstva osobystykh selianskykh hospodarstv* [Economic stability of dairy cattle breeding of personal peasant farms], monograph, Ukr. bestseller, Lviv, Ukraine, 179 p.

Степура Л.О. НЕФОРМАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЯК ОСНОВА СТІЙКОСТІ СІЛЬСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА

Мета. Розробка теоретичних, методологічних положень функціонування неформальних зв'язків в сільському співтоваристві як основи його функціонування.

Методика дослідження. У процесі виконання досліджень використовувалися загальноприйняті методи і прийоми: сукупність наукових прийомів абстрактно-логічного методу (індукція й дедукція, аналіз та синтез, аналогії і зіставлення, формалізації та моделювання) – для опрацювання теоретичних положень неформальних відносин в сільському співтоваристві; порівняльно-історичний – для аналізу етапів розвитку і функціонування сільського співтовариства; монографічний – для з'ясування проблем трансформування ОСГ у фермерські господарства, метод анкетування – для неформальних відносин в сільському співтоваристві; метод спостережень – для з'ясування окремих моментів неформальних відносин.

Результати. Науково обґрунтовано теоретичну аргументацію стосовно неформальної кооперації у процесі виробництва й розподілу сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах, як способу виживання, соціальної та відносної економічної стабільності на селі.

Наукова новизна. Обґрунтовано стратегію «виживання» особистих селянських господарств, як складову «неформальної економіки», яка передбачає, що селяни уникають будь-якого ризику й прагнуть усіма зусиллями забезпечити стабільність свого існування.

Практична значущість. Отримані результати дослідження передбачають використання особливих нееквівалентних відносин в системі неформальної кооперації особистих селянських господарств і міських домогосподарств у процесі виробництва й розподілу сільськогосподарської продукції, як способу виживання, соціальної та відносної економічної стабільності сільськогосподарської діяльності на селі. В основі неформальних відносин знаходиться обмін між величиною затраченої праці на виконання певних видів робіт по веденню ОСГ членами міського домогосподарства і матеріальною винагородою у вигляді безоплатного отримання продуктів харчування.

Ключові слова: особисті селянські господарства, неформальні відносини, сільське співтовариство, неформальна кооперація.

Stepura L.O. INFORMAL RELATIONS AS THE BASIS OF THE STABILITY OF THE RURAL COMMUNITY

Purpose. The aim of the article is the development of theoretical, methodological provisions of the functioning of informal ties in the rural community as the basis for its functioning.

Research methodology. Common methods and techniques were used in the process of carrying out the researches: the totality of scientific methods of the abstract and logical method (induction and deduction, analysis and synthesis, analogy and comparison, formalization and modeling) – for elaboration of the theoretical positions of informal relations in the rural community; comparative and historical – for analysis of the stages of development and functioning of the rural community; monographic – to determine the problems of transformation of PPF into farms, the method of questioning – for informal relations in the rural community; the method of observations – to find out the individual moments of informal relations.

Results. The theoretical argumentation concerning informal cooperation in the process of production and distribution of agricultural products in individual peasant farms, as a way of survival, social and relative economic stability in the countryside, is scientifically substantiated.

Scientific novelty. The strategy of "survival" of personal peasant farms as a part of an "informal economy" is substantiated, which assumes that peasants avoid any risk and strive with all their efforts to ensure the stability of their existence.

Practical significance. The obtained results of the study suggest the use of special non-equivalents relationship in the system of informal cooperation of personal peasant farms and urban households in the process of production and distribution of agricultural products as a way of survival, social and relative economic stability of agricultural activities in the countryside. The exchange between the amount of labor spent on performing certain types of work on the

management of OSG by members of the urban household and the material remuneration in the form of free food receipt is at the heart of informal relations.

Key words: personal peasant farms, informal relations, rural community, informal cooperation.

Степура Л.А. НЕФОРМАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ОСНОВА УСТОЙЧИВОСТИ СЕЛЬСКОГО СООБЩЕСТВА

Цель. Разработка теоретических, методологических положений функционирования неформальных связей в сельском сообществе как основы его функционирования.

Методика исследования. В процессе выполнения исследований использовались общепринятые методы и приемы: совокупность научных приемов абстрактно-логического метода (индукция и дедукция, анализ и синтез, аналогии и сравнения, формализации и моделирования) – для разработки теоретических положений неформальных отношений в сельском сообществе; сравнительно-исторический – для анализа этапов развития и функционирования сельского сообщества; монографический – для выяснения проблем трансформации ЛКХ в фермерские хозяйства, метод анкетирования – для неформальных отношений в сельском сообществе; метод наблюдений – для выяснения отдельных моментов неформальных отношений.

Результаты. Научно обоснована теоретическая аргументация относительно неформальной кооперации в процессе производства и распределения сельскохозяйственной продукции в личных крестьянских хозяйствах, как способа выживания, социальной и относительной экономической стабильности на селе.

Научная новизна. Разработана стратегия «выживания» личных крестьянских хозяйств, как составляющая «неформальной экономики», которая предусматривает, что крестьяне избегают любого риска и стремятся всеми усилиями обеспечить стабильность своего существования.

Практическая значимость. Полученные результаты исследования предполагают использование особых неэквивалентных отношений в системе неформальной кооперации личных крестьянских хозяйств и городских домохозяйств в процессе производства и распределения сельскохозяйственной продукции, как способа выживания, социальной и относительной экономической стабильности сельскохозяйственной деятельности на селе. В основе неформальных отношений находится обмен между величиной затраченного труда на выполнение определенных видов работ по ведению ЛКХ членами городского домохозяйства и материальным вознаграждением в виде безвозмездного получения продуктов питания.

Ключевые слова: личные крестьянские хозяйства, неформальные отношения, сельское сообщество, неформальная кооперация.